

**MARTINA ŠMEJKALOVÁ: PRAPORU VĚREN I VE ZTRACENÉM BOJI.
VLADIMÍR ŠMILAUER – ŽIVOT A DÍLO FILOLOGA (1895–1983)**

Praha: Academia, 2015, 652 stran

ISBN 978-80-200-2439-8

Role životopisce je v mnoha ohledech nezáviděníhodná. Poté, co se dlouho a pečlivě seznamuje s dostupnými prameny a pátrá v archivech po pramenech dosud neznámých, zjistí nakonec ke své nelibosti, že přes veškerou snahu ví o dané osobnosti stále jen zlomek toho, co by o ní vědět chtěl. Druhé úskalí jeho práce spočívá v tom, že ačkoli se opírá o objektivně doložitelná fakta, musí je složit ve věrohodný celek. Při vlastním procesu psaní se tak chťe nechtě mění z pouhého pozorovatele v interpreta, přičemž právě zdařilost jeho interpretace rozhodne o tom, zda čtenáři (v případě životopisu lingvisty lze navíc předpokládat, že to budou čtenáři poučení) zhodnotí jeho práci jako úspěšnou, či nikoli. Jestliže se interpretace zalekne, bude výsledkem jeho práce pouze suchopárný výčet dat, jestliže naopak přežene svou dychtivost, vystavuje se nebezpečí, že zjištěná fakta „přeinterpretuje“.

Docentka Martina Šmejkalová, vedoucí katedry českého jazyka na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, je odborné veřejnosti známa jako autorka rozsáhlé monografie *Čeština a škola — úryvky skrytých dějin: český jazyk a jeho vyučování na středních školách 1918–1989* (2010). Osvědčila v ní jednak nesmírnou pečlivost při sbírání a třídění archivních materiálů, jednak i onen důležitý cit pro jejich interpretaci. Po několika letech se tyto své schopnosti rozhodla znovu zúročit a ujala se nelehkého úkolu souhrnně vyložit a zhodnotit život a dílo prof. Vladimíra Šmilauera. Profesionální přístup k věci osvědčila už při volbě názvu. Jeho první část — *praporu věren i ve ztraceném boji* — je totiž Šmilauerovo životní motto. Díky spolupráci s pracovníky Ústavu pro českou literaturu AV ČR se doc. Šmejkalové podařilo zjistit, že jde o příležitostnou báseň Viktora Dyka otištěnou v Národních listech dne 18. října 1925. Vlastní text pak rozdělila do tří částí: Život, Lingvista a Učitel.

První část, věnovaná Šmilauerovu životu, vyznívá velmi věcně. Ačkoli byl Šmilauerův život na události bohatý a mnohdy šlo o události nepříjemné, autorka je zbytečně nedramatizuje. Už samotná Šmilauerova cesta k bohemistice byla klikatá: na střední škole nechtěl být lingvistou (pikantní je, že jej na gymnáziu učil budoucí významný onomastik Antonín Profous — ani jednoho z nich jistě nenapadlo, že na poli české onomastiky se jednoho dne stane Šmilauer klasikem, viz s. 45n.), na univerzitě tíhl spíše ke germanistice a zřejmě rozhodující obrat přineslo až setkání s prof. Smetánkou. Nesmírně zajímavá je podkapitola pojednávající o Šmilauerově „slovenském období“, během něhož působil jako středoškolský profesor nejprve v Žilině a posléze v Bratislavě (učil zde slovenštinu (!) a němčinu). Právě zde začal vědecky pracovat (napsal tu i *Vodopis starého Slovenska*, jímž si otevřel cestu k pozdějšímu akademickému působení v Praze), zároveň však kolem sebe pozoroval projevy slovenského nacionalismu. Práci středoškolského profesora si ovšem zamiloval a podle vlastních slov nechtěl střední školství nikdy opustit (s. 91). Kromě toho se jako člen různých spolků aktivně účastnil veřejného života (např. i v Matici slovenské). Tyto tři oblasti — věda, učitelství a spolkový život — jej ostatně provázely po celý život. Z těchto pasáží textu zároveň vyplývá důležitý závěr: středoškolství

profesoři často sami vědecky pracovali a zcela samozřejmě se věnovali četbě oborových časopisů.

Nešťastnou kapitolou Šmilauerova života byla druhá světová válka. Autorka zevrubně analyzuje jeho činnost v *Institut für tschechische Sprache und Literatur*, který byl součástí *Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání*. Právě angažmá v této organizaci se totiž po skončení války Šmilauerovi vyčítalo. Autorka ovšem dokládá, že šlo o angažmá vynucené a svým rozsahem vlastně nepřilíš významné. Přesto však vyslovuje důležitý závěr: ideální pracovní ovzduší, jež bylo Šmilauerovi dopřáno zažít do roku 1939, nenávratně skončilo (s. 91). Po roce 1948 se musel vyrovnávat s pracovními omezeními (o nich viz dále). V letech 1949–1955 mu například nebylo umožněno publikovat v časopise *Naše řeč* a útočiště nalezl na stránkách *Časopisu pro moderní filologii* (o dalších překážkách viz dále). Ačkoli se v období normalizace nakonec dočkal zaslouženého uznání, je nepochybné, že za příznivějších okolností by byl mohl své nadání a nesmírnou pracovitost zúročit více.

Druhou část monografie, pojednávající o Šmilauerově vlastní lingvistické činnosti, otvírá krátká, ale velmi důležitá kapitola s názvem *Filolog mezi šelmami*. Pozornost zasluhuje zejména obsáhlá analýza zvláštního vztahu mezi Šmilauerem a Havránekem (s. 168–183). V podkapitole s výmluvným názvem *Hledání pravdy* (s. 178–183) upozorňuje autorka na zajímavý paradox: ačkoli se jejich vztah už od 30. let postupně zhoršoval, neexistují důkazy, že by Havránek proti Šmilauerovi veřejně vystoupil či se jej snažil profesně zlikvidovat, ačkoliv k tomu po roce 1948 měl prostředky. Šmilauer však Havránkovu nevraživost cítil: svědčí o tom mimo jiné i jeho strohá reakce na Havránkovu narozeninovou gratulaci (k osmdesátinám; s. 183). O tom, že autorka považuje vztah Havránek–Šmilauer za důležitý, ba klíčový, svědčí i to, že do příloh zařadila také Šmilauerovu vlastní rukopisnou bilanci tohoto vztahu (Příloha č. 2, s. 542–545). A konečně se k jejich vztahu vrací ještě v kapitole *Lexikografie*, když objasňuje, jak neblaze tento antagonismus ovlivnil snahy třetích osob o vydání *Blahoslavovy Gramatiky* (explicitně s. 366).

Ačkoli to jistě byla i osoba Bohuslava Havránka, která po roce 1948 zapříčinila „přesun Šmilauerových vědeckých aktivit od gramatiky směrem k méně privilegované oblasti onomastické“ (s. 490n.), autorka v zájmu objektivnosti upozorňuje, že významnou roli tu sehrála i osobnost samotného Šmilauera. Šmilauer totiž podle autorčiných slov „náležel do předspecializačního období materiálového filologického výzkumu“ (s. 184). Význam tohoto typu výzkumu však začal ve 20. století upadat (viz Štíchlův citát na s. 185). Přičteme-li k tomu i Šmilauerovo neochvějně a zarputile hájené přesvědčení, že jazykověda má mít především praktické výsledky (odtud jeho skepse vůči myšlenkám PLK, viz s. 160nn.), a to zejména v oblasti školní jazykové výchovy (autorka to označuje přímo za „didaktický imperativ“, s. 491), je jasné, proč se Šmilauer po roce 1945 ocitl mimo hlavní proud domácí bohemistiky.

V následujících kapitolách se pak autorka zabývá Šmilauerovým působením v konkrétních disciplínách, přičemž jejich pořadí volí „podle relevance, tak jak se vyjevila po zhodnocení všech zdrojů“ (s. 15). Je proto pochopitelné, že první část svého výkladu věnuje onomastice, tedy té oblasti jazykovědy, v níž byl Šmilauerův přínos české bohemistiky tak velký, že lze dokonce hovořit o Šmilauerově onomastické škole (s. 237nn.). Zároveň to byla jedna z mála oblastí, v níž jeho práci nekomplikovaly historické okolnosti.

V další kapitole přibližuje autorka Šmilauerovo působení na poli české syntaxe. Právě v syntaxi se naplno projevily onen výše citovaný „didaktický imperativ“. Šmilauer totiž zastával názor, že „pro školu jsou nebezpečné a škodlivé změny v teorii“ (s. 284), a právě z didaktických důvodů prosazoval grafické znázornění větné struktury, tedy ona proslulá „kolečka“. První návrhy pocházely už z roku 1934, prosazovaly se však obtížně a krom jiného znovu odhalily protichůdné pozice Šmilauera a Havráňka. Podle Šmilauera se tu střetlo „hledisko učitele s dlouholetou praxí a hledisko teoretika, který nadto trpí určitými idiosynkrasiemi“ (s. 305). Z hlediska dnešních debat o výuce syntaxe na českých školách je jistě zajímavé přechýlit si Šmilauerův názor na ideální podobu učebnice syntaxe (autorka jej označuje za „docela radikální“, s. 316). Zároveň však autorka soudí, že některé Šmilauerovy názory jsou dnes již překonané. Nesouhlasí například s jeho tvrzením, že těžištěm výuky syntaxe by měl být analytický rozbor vět. V závěru ovšem konstatuje, že i v oblasti syntaxe je Šmilauerův odkaz stále živý.

Velmi přísná je podle našeho názoru kapitola pojednávající o Šmilauerově činnosti lexikografické. Autorka oprávněně soudí, že právě v této oblasti nebyl dosud Šmilauer náležitě oceněn (s. 324n.), a aby tento pomyslný dluh splatila, předkládá čtenáři velmi detailně propracovaný text. Výčet slovníků, na jejichž vzniku se Šmilauer podílel, většinou v roli poradce či recenzenta, je vskutku úctyhodný: PSJČ, SSJČ, SSČ, slovník staročeský, etymologický, frekvenční, synonymický, cizích slov, ale také nezrealizovaný slovník dialektologický. Zároveň si tu čtenář může učinit představu o Šmilauerově neskutečné pracovní výkonnosti a zároveň užasnout nad jeho rozsáhlými znalostmi z nejrůznějších oborů lidské činnosti. Například k Machkovu etymologickému slovníku vypracoval 1 340 kritických poznámek (s. 326) a při posuzování SSJČ zrevidoval v průměru 56 stran denně (s. 327). Závěr kapitoly pak autorka věnuje neradostnému osudu Šmilauerovy monografie *Novočeské tvoření slov*. Šmilauer ji dokončil už před válkou, vydání se však dočkala až v roce 1971. Mezitím však bádání o české slovo tvorbě výrazně pokročilo, takže Šmilauerův text už působil jako anachronismus. Autorka proto oprávněně konstatuje, že „pokud Šmilauer někdy opravdu tvrdě zaplatil za přervání souvislé vývojové linie svých výzkumů a publikačních možností, je to dle našeho soudu právě v oblasti tvoření slov“ (s. 399). Na tomto místě si čtenář může uvědomit, že známá bohemistická díla nejsou pouhé položky v seznamu studijní literatury, ale že mohou mít i velmi pohnutou historii.

Další možnost obdivovat Šmilauerovo pracovní nadšení nabízí čtenáři krátká kapitola s názvem *Legiony referátů*. *Recenzent* (sousloví *legiony referátů* si autorka záměrně vypůjčila od samotného Šmilauera, s. 401). Už obsah prvního souvětí působí téměř neuvěřitelně: během dvaceti pěti let napsal Šmilauer pro *Zpravodaj Místopisné komise* 5 943 zpráv. Označení „gigant popularizační a recenzentské činnosti“ (s. 400) tedy vskutku není nijak přehnané.

Poslední kapitola druhé části, nazvaná *Krásy jazyka* (podle Šmilauerovy stejnojmenné veřejné přednášky), představuje Šmilauera jako přesvědčeného a neúnavného jazykového praktika: právě důraz na praktickou jazykovědnou činnost označuje autorka za druhou dominantu Šmilauerova lingvistického myšlení (tou první je už zmiňovaný didaktický imperativ; s. 414). Proto Šmilauer udržoval s uživateli jazyka úzký kontakt, jednak prostřednictvím časopisů (s oblibou pěstoval žánr drobných

zpráv, jež posléze spojoval ve větší celky, tzv. *mandely*, ale také *padesátky* či *stovky*), jednak formou veřejných přednášek, a to nejen na půdě „svého“ Kruhu přátel českého jazyka. Zřetel k praxi ho také vedl k zdůrazňování potřeby jazykové správnosti. Jeho pojetí by u části dnešní lingvistické obce nepochybně narazilo na odpor, ostatně na něj naráželo už v minulosti: Šmilauer byl totiž přesvědčen, že jazyková správnost není otázka čistě vědecká, ale též národní a praktická: „Je to ochrana jazyka proti příliš překotným změnám, které by porušily jeho strukturu. Potřebuje ji škola, na jejíž potřeby myslíme“ (s. 431). Tento Šmilauerův názor pramenil z jeho postoje k jazyku: už v předchozím průběhu textu jej autorka označuje za afektivní, didaktizující až preskriptivní (s. 128). Důkazem budiž obrazová příloha č. 65 obsahující kopii Šmilauerova komentáře k SSJČ: Šmilauer upozorňuje na to, že kolísání mezi vzory *tiskne* a *mine* se ve slovníku objevuje i u některých sloves, u nichž ho Pravidla českého pravopisu dosud nepřipouštějí. Doslova zde píše: „Slovník je normativní a má být důsledný.“

Třetí část biografie pak pojednává o Šmilauerově činnosti učitelské. Obsahuje už pouze jednu kapitolu s názvem *Profil češtináře* (podle Šmilauerova legendárního, dodnes citovaného příspěvku z roku 1968, který přednesl na konferenci o spisovné češtině a jazykové kultuře). Čtenář se tu dozví mnohé o tom, jak Šmilauer učil. Zajímavé je autorčino konstatování, že jeho vysokoškolská výuka se příliš nelišila od výuky středoškolské, i když poznávání jazyka tu samozřejmě mířilo do větší hloubky. Bezprostředně po válce si navíc Šmilauer musel veškeré výukové materiály vytvářet sám, protože vysokoškolské učebnice neexistovaly (s. 475).

Není sporu o tom, že Šmilauer byl přirozený pedagogický talent (teoretické vzdělání v pedagogice neměl). Autorka dokonce soudí, že v oblasti vysokoškolské pedagogiky předběhl svou dobu, protože výuku pojímal jako rozvoj osobnosti (s. 481). Přesto i zde upozorňuje autorka na jeden paradox: *Nauka o českém jazyku* (1972), vrchol Šmilauerovy didaktické tvorby, má jistě velkou odbornou hodnotu, jako školská příručka se ale neujala, neboť z didaktického hlediska není zdařilá. To však nic nemění na tom, že učitelství bylo možná nejdůležitější oblastí Šmilauerovy seberealizace. Nejlépe o tom vypovídá skutečnost, že s mnohými svými studenty udržoval kontakt i poté, co školu absolvovali. A dva dopisy, které Šmilauerovi zaslaly jeho bývalé studentky z Gymnázia Elišky Krásnohorské, působí svou bezprostředností až dojemně (s. 467n.).

Jak tedy lze šmilauerovskou biografii hodnotit celkově? Podle našeho názoru snese ta nejpřísnější měřítko, a to navzdory tomu, že vzhledem k šíři Šmilauerova pracovního pole neměla autorka jednoduchou úlohu. Z dostupných pramenů se jí nakonec s důkladností vskutku šmilauerovskou podařilo sestavit velmi celistvý obraz, a to s přiměřenou mírou osobní interpretace. Zejména je třeba ocenit kapitoly týkající se dosud méně zdůrazňovaných oblastí Šmilauerova působení (lexikografická práce, recenze, referáty). Kromě řady užitečných věcných informací a zajímavých souvislostí navíc kniha nabízí i náměty k zamyšlení. Šmilauerův osud dokazuje, že člověk může dobře a záslužně pracovat i v ne zcela vyhovujících podmínkách, je-li nadšený, vytrvalý a neutápí se v sebelítosti. A v neposlední řadě je Šmilauerův život oslavou všestrannosti — vždyť právě díky této vlastnosti mohl Šmilauer intenzivně pracovat i v nepříznivých časech.

Můžeme samozřejmě spekulovat o tom, co všechno by byl Šmilauer mohl a jistě dokázal vytvořit, zejména v oblasti syntaxe — nepochybně by byl po sobě zanechal více než jedinou monografii (*Novočeskou skladbu*). A stejně tak se můžeme zamýšlet nad tím, jaký by byl jeho vztah k současné jazykovědě — co by například soudil o korpusové či kognitivní lingvistice nebo jak by přispěl do diskusí o současné české jazykové situaci. Téměř s jistotou si však troufáme tvrdit, že by si své místo v lingvistice našel.

Jestliže si autorka na začátku práce vytkla za cíl „podat ucelený a kritický pohled na život a dílo významného českého bohemisty Vladimíra Šmilauera v historickém a kulturněpolitickém kontextu 20. století“ (s. 11), pak tomuto závazku bezesbytku dostála.

Pavel Sojka | Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy |
M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1
pavel.sojka@centrum.cz

